

НАПРЯМ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-1>

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ І ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПОМ'ЯНИКА ЯК ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Лопачька Н. М.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії, завідувач кафедри історії

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка

Степана Дем'янука

м. Рівне, Україна

Історична наука послуговується різними типами джерел. Кожен із них надзвичайно важливий у рамках дослідження історичного минулого. Сучасність дозволяє досить активно науковцями використовувати, зважаючи на різновиди класифікації джерел та їхню типологію: речові, письмові, усні, етнографічні, лінгвістичні, аудіовізуальні джерельні потенціали. Дослідники послуговуються джерелами: що, безпосередньо, відтворюють історичний процес, і такими, що здійснюють це опосередковано. Кожна наукова праця, у розкритті її змісту, звісно, потребує визначеного кола джерел. Хронологічні рамки наукових досліджень теж обумовлюють необхідний перелік того чи іншого типу джерела. У відборі джерел завдання історика полягає у тому, щоб уникати спрощеного підходу до їх класифікації. Оскільки важливо визначити документ не лише по його місцю виявлення, знаходження, зберігання, а й призначення, мети створення тощо. Актуальним, насамперед, визначається наступне, що якщо розглядати джерельну базу досліджень як «...цілісну систему різноманітних носіїв інформації, сукупність об'єктів пізнання, то неминуче виникає необхідність поділу її на певні класи і підкласи (групи і підгрупи), тобто їх класифікації. На перший погляд може видатися, ніби класифікація зводиться до механічного групування джерел і що вона не має суттєвого значення для історика. Насправді, це винятково важлива і відповідальна процедура теоретико-методологічного і логічного характеру, один із дослідницьких методів, що має велике значення як для виявлення, вивчення і використання джерел, так і для організації наступної пізнавальної діяльності

дослідника, опанування джерельною інформацією та її інтерпретацією» [1]. У XIX-XX ст. та сьогодні – у XXI ст. інтерес науковців зростає і зростає щодо використання у наукових працях такого історичного джерела як пом'яник. Насамперед, це зумовлено вивченням генеалогічних аспектів: «Одним із перших використав цей матеріал М. Максимович для встановлення походження роду кн. Острозьких. Майже виключно за іменними розписами помянників Дерманського монастиря, Дубенського і деяких інших церков, Максимович намагався довести, що Острозькі є нащадками Турово-Пінської гілки Рюриковичів» [2, с. 166-167; 6, с. 241]. Системне вивчення церковних джерел в історичній науці розпочалось у XIX ст. Саме тоді науковці й почали звертати уваги на пом'яники як історичне джерело. Однак не одразу цей тип джерельного потенціалу вивчався детально. Науковці у XIX – на початку XX ст. визначали вагомість пам'ятки в рамках генеалогічних студій або ж керувалися використанням окремих відомостей різного характеру: імена, які поминалися, фіксація дарування земель, майна, жертв на користь храмів тощо[5]. Таким чином, не завжди пом'яник слугував комплексним джерелом для вивчення певної наукової проблеми. Такий підхід до використання інформації зі згаданого типу джерела зумовлювався фрагментарністю, однобічністю без врахування його специфіки та особливостей. У сучасній історичній науці вивчення пом'яників і використання їх змістовних компонентів у дослідженнях зростає з огляду не лише на ідентифікацію представників родин, певних осіб світського (або ж духовного) представництва, а й вивчення записів, які містять інформацію про події минулого, дарчі записи, жертвування, фонди земельного майна тощо. Саме таку інформацію можна почерпнути із такого типу джерела як пом'яник (як церковного, так і монастирського). Звісно, використання одного типу джерел не надає досліднику можливість об'єктивно підійти до вивчення наукової проблеми. Різноманітність і масштабність використання історичних джерел в результаті формує неупереджені, об'єктивні висновки. Проте трапляється, що пом'яник слугує єдиним джерелом до ідентифікації певних осіб, історичних подій. Це ускладнює процес дослідження, оскільки досить важко за інформативністю одного джерела встановити ідентичність подій, осіб тощо. Все ж, наявність одиничних записів подій в історії у тому чи іншому типі джерел вже дає підстави до їх реальності у минулому та вагомості у аспекті вивчення конкретної наукової проблеми. Саме часто записи у пом'яниках і допомагають вирішити складні історичні задачі: спростувати неоднозначні відомості про тих чи інших відомих постатей, впорядкувати інформацію про їх родовід, визначити аспекти системи благодійництва, наявності церковного або ж монастирського майна. Пом'яник – як історичне джерело – вимагає більш системного, неоднобічного вивчення. Критичний аналіз такого

типу пам'яток дозволить набагато більше поповнити історичні відомості щодо регіонального аспекту дослідження церков, монастирів, тобто церковної проблематики, а також записи імен, відомих родів, текст передмов пом'яника у системному вивченні сприятиме комплексному вивченню самої пам'ятки. «Пом'яники, синодики – це списки ревнителів православ'я, які поминалися православною церквою за літургією в певні дні року та тижня. Існує два основні типи пом'яників – це соборно-чинний і вкладний. ... Пом'яники є предметом дослідження спеціальної історичної дисципліни – синодикології. Вони містять важливий матеріал для генеалогії князівських і шляхетських родин, родинних відносин, звичаїв, топоніміки та антропоніміки, монастирських володінь тощо. Інколи в передмовах до пом'яників містилися короткі літописні замітки, вірші про невідворотність смерті... Записи супроводжувалися короткими повідомленнями про стихійні лиха, воєнні дії, добродійні справи. ...» [3]. Дослідниця Оксана Прокоп'юк у вступній статті «Поменник як історичне джерело: особливості складання пам'ятки та поминальна практика» до видання «Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст.» подає наступне визначення терміну «пом'яник», а саме: «поменник – книга, до якої заносилися імена віруючих для поминання їх у храмі, – є комплексним, багатоаспектним та складним історичним джерелом. Власне, складність його вивчення розпочинається вже на термінологічній стадії, оскільки в історіографії Поменник нерідко виступає під назвою Синодика, хоча синонімічність цих понять, на нашу думку, не є абсолютною. Справа в тому, що Синодиком традиційно називають три різні типи пам'яток: 1) Вселенський Синодик, що є частиною Чину Православ'я»; 2) Переліки родів та окремих осіб для їх подальшого поминання у церкві (власне Поменник); 3) Літературно-настановчий збірник, в якому йдеться про загальну необхідність поминання померлих. Отже, для чіткого розмежування, термін «Синодик» може бути недостатньо інформативним і в тій чи іншій конкретній ситуації не завжди дозволяє ідентифікувати, про який саме тип пам'яток йде мова» [4, с. 5.]. У періодичних виданнях XIX ст. пом'яники публікувалися, але дослідники обмежувалися лише відтворенням окремо змісту без системного аналізу самої пам'ятки як історичного джерела, так і без характеристики інформації про згадуваних осіб, які були вписані. У першій половині XX ст. пом'яники активніше використовувалися вченими, але «... як комплексне історичне джерело, пом'яник знову не розглядався» [4, с. 7]. У XXI ст., в руслі підвищеної уваги науковців до вивчення церковної проблематики, міжконфесійних відносин, організації монастирських обителів, з'явилося чимало досліджень, в яких пом'яники використовуються як історичні джерела. Важливо досліджувати пом'яники не

лише в розрізі вивчення пам'ятки, яка дає уявлення про її структуру, складові компоненти, особливості написання, час створення, але й активніше використовувати як джерело, що поєднує риси актового і наративного. Цінність інформації, що містить такого характеру джерело – беззаперечна.

Отже, пом'яник – надзвичайно важливе історичне джерело, а сучасна історична наука на сьогодні потребує більш системних методологічних конструкцій щодо його дослідження. Правильний підхід до вивчення пом'яника – як історичного джерела, у розрізі методологічних підходів, в сукупності надасть дослідникам важливий науково-інформаційний та джерельно-аналітичний матеріал, що суттєво доповнюватиме (або ж формуватиме нові знання) не тільки про імена, вписаних осіб, а й про згадувані у пам'ятці історичні події, дарчі записи, проблеми регіональної історії.

Література:

1. Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 15. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка. 2015. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalakura_Yaroslav/Klasyfikatsiia_dzherel_iz_vsesvitnoi_istorii_iak_doslidnytskyi_metod.pdf (дата звернення: 11.10.2022).
2. Максимович М. А. Письма о князьяхъ Острожскихъ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича.* Киев, 1876. Т. 1. С. 164–195.
3. Пом'яники. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=S=0&S21STR=Pomianyку (дата звернення: 03.08.2022).
4. Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / упорядкування та вступні статті О. Прокоп'юк. Серія «Некрополістика в Україні». Вип. 3 (8). Київ, 2004. 264 с.
5. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев, 1864. 763 с.
6. Тесленко І. Помяник Любарського монастиря. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства.* Біла Церква. 2001. С. 241–260.